

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

Երևանի Վ. Վարդևանյանի անվան հ. 173 հիմնական դպրոց

Թեմա՝ Քննադատական մտածողության զարգացումը, որպես 21-րդ դարի սովորողի հիմնական հմտություն

Ուսուցիչ՝ Մարինե Կիզիրյան

Ղեկավար՝ Մանուշակ Պետրոսյան

Երևան 2022

Բովանդակություն

Ներածություն	3
Նպատակ	4
Հետազոտական նորույթ	4
Հիմնական նյութի շարադրանքը	4-8
Սպասվող նյութը	8
Գրականության տեսություն	9-10
Ինչպես են մի շարք հեղինակներ մեկնաբանում քննադատական մտածողությունը	10-15
Արդյունքում	15
Որտեղ է կիրառվում քննադատական մտածողությունը	15-17
1. Ակադեմիական կյանքում	15-16
2. Առօրյա կյանքում	16
3. Կարիերայում	16
4. Այլ հմտություններում	17
Եզրակացություն	17-18
Օգտագործված գրականության ցանկ	19

Ներածություն

Քննադատական մտածողության ձևավորումն ու զարգացումն այսօր հանդիսանում է բարձրագույն կրթության գլխավոր նպատակներից մեկը: 21-րդ դարը ականատես է եղել զգալի փոփոխությունների կյանքի բոլոր ասպեկտներում, ներառյալ կրթությունը: 21-րդ դարի դպրոցի աշակերտները պետք է տարբեր հմտություններ զարգացնեն այն հմտություններից, որոնք զարգացրել են աշակերտները անցյալ դարում: 21-րդ դպրոցներն ու համալսարանները նույնպես պետք է ուսանողներին պատրաստեն այլ սոցիալական կյանքի, այլ տնտեսական աշխարհի և ավելի պահանջկոտ ու հմտությունների վրա հիմնված աշխատավայրի: Սա թվային գրագիտության, տեխնոլոգիական ցանցերի, նորարարությունների և ստեղծագործականության ու ներառականության դար է: Այսինքն՝ 21-րդ դարի ուսանողները պետք է զարգացնեն 21-րդ դարի անհրաժեշտ հմտությունները:

Քննադատական մտածողության հայեցակարգը վերաբերում է բոլոր տեսակի գիտելիքներին և ենթադրում է սովորողների իրական ներգրավվածությունը գիտելիքների կառուցման գործընթացում՝ խորը արտացոլման և մտածելու միջոցով: Հետաքրքրասիրությունն ու հարցադրումները, անհրաժեշտ հատկանիշներ են նրանց համար, ովքեր քննադատաբար են մտածում, քանի որ նրանք միշտ փորձում են գտնել իրենց բարձրագրած հարցերի պատասխանները: Տերմինը գրականության մեջ հայտնվեց քսաներորդ դարի կեսերին քննադատական փիլիսոփայության միջոցով՝ պնդումներ կամ համոզմունքներ հաստատող ապացույցներ փնտրելու գաղափարով: Բրաունը և Քիլին քննադատական մտածողությունը սահմանել են մի շարք որակների և կարողությունների տեսանկյունից, ներառյալ՝ «1. փոխկապակցված քննադատական

մի շարք հարցերի շուրջ իրազեկվածության պահպանում, 2. համապատասխան ժամանակներում քննադատական հարցեր տալու և պատասխանելու կարողություն»:

Նպատակ

Այս հետազոտության նպատակն է ստեղծել հիմք՝ ձևավորելու քննադատական մտածողությունը զարգացնող կրթական համակարգ, որն իր հերթին կարող է գործիք հանդիսանալ ինքնության հիմքի վրա ծագող կոնֆլիկտների կանխման, կարգավորման և հաշտեցման համար:

Հետազոտական նորույթ

Ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ ՀՀ բուհերում ստացած կրթությունն ամենևին չի նպաստում քննադատական մտածողության ձևավորմանը: Ուստի հարց է առաջանում, թե որքանով են ՀՀ կրթական համակարգի բարեփոխումների առջև դրված նպատակները նպաստում համակարգում առկա խնդիրների լուծմանը: Հետևաբար, հետազոտության նախասահմանված խնդիրների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս հասկանալ, թե որքանով է ՀՀ բուհական համակարգը ձևավորում և զարգացնում քննադատական մտածողություն, սահմանել քննադատական մտածողության կարևորությունը հասարակության վերափոխման առումով և պատճառաբանել հայեցակարգային փաստաթղթերում քննադատական մտածողության զարգացման մասին ընդգծելու կարևորությունը, և վերջապես ներկայացնել առաջարկություններ, թե ինչպես կարելի է քննադատական մտածողությունը դարձնել մեր ուսանողներին բնորոշ հմտություն:

Հիմնական նյութի շարադրանքը

Հայաստանի Հանրապետությունը, միանալով Բոլոնիայի գործընթացին, 2005թ.-ից ի վեր թևակոխեց բարձրագույն կրթություն բնագավառում բարեփոխումների իրականացման նոր փուլ: Բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքին ընդառաջ՝ Հայաստանում ներդրվեց երկաստիճան կրթական համակարգը, որակավորումների ազգային շրջանակը, կրեդիտային համակարգը և այլն: Վերլուծելով Բոլոնիայի գործընթացի նպատակները, ձևավորման և զարգացման միտումները՝ կարող ենք ընդհանրացնելով ասել, որ այսօր Բոլոնիայի գործընթացի գլխավոր նպատակներից մեկը կրթության համեմատականության և թափանցիկության ապահովումն է: Հիշյալ նպատակից է բխում բարձրագույն կրթության եվրոպական տարածքում կրթության որակի այնպիսի մակարդակի ապահովումը, որը իրատեսական կդարձնի գործընթացին միացած տարբեր պետություններում տրված կրթության և համապատասխան որակավորումների համեմատելիությունը: Հետևաբար մեր օրերում խիստ կարևորվում է որակի ապահովման դերը, և Հայաստանում նույնպես որակի ապահովումը հանդիսանում է առաջնահերթություն բարձրագույն կրթության բարեփոխումների օրակարգում: Յուրաքանչյուր պետության համար կրթության բնագավառը հանդիսանում է պետության զարգացման գործում ռազմավարական նշանակություն և կարևորություն ունեցող ոլորտ, ուստի հաճախ պետության զարգացման հեռանկարները հասկանալու համար ուսումնասիրվում է տվյալ երկրի կրթական համակարգի ռազմավարությունը: Կրթության որակի ապահովումը, հենասյունային դեր իրականացնելով կրթության զարգացման գործում, շեշտադրում է այն կրիտիկական կետերը, որոնցից բխելու է, թե ինչպիսի հասարակություն է ձևավորվելու գոյություն ունեցող կրթական համակարգի պայմաններում: Նշենք, որ, յուրաքանչյուր պետություն ազատ է սահմանելու այն նպատակը, որին միտված է տվյալ կրթական համակարգի որակի ապահովումը: Բարձրագույն կրթությանը վերաբերող ակադեմիական գրականության մեջ առանձնացված են բարձրագույն կրթության որակի հասկացությունը սահմանող բազմաթիվ մոտեցումներ: Այդ մոտեցումների թվում են որակը՝ որպես բացառիկություն; որակը՝ որպես զրո սիսալ; որակը՝ որպես տրանսֆորմացիա/վերափոխում; որակը՝ որպես բարելավում; որակը՝ որպես

համապատասխանություն նպատակին; որակը՝ որպես նվազագույն շեմ, և այլն (Hopbach, 2004) (Parri, 2006): Բոլոնիայի գործընթացին միացած յուրաքանչյուր պետություն, ելնելով սեփական մշակութային առանձնահատկություններից, պետության ներքին քաղաքականությունից, զարգացման ռազմավարությունից և բարձրագույն կրթության առջև դրված խնդիրներից, որդեգրում է որակի սահմանման այն մոտեցումը, որը նպաստում է վերոնշյալ բնագավառներում ծառայած խնդիրների լուծմանը: Հայաստանի Հանրապետությունը, լինելով դեռևս զարգացող ժողովրդավարություն, այսօր ունի ժողովրդավարական արժեքներին դավանող հասարակություն կերտելու հրամայական: Այս նպատակի իրականացման թերևս միակ ճանապարհն անցնում է բարձրագույն ուսումնական հաստատությունով: Հետևաբար ՀՀ բուհերի առջև դրված է ուսանողներին այնպիսի կրթություն տալու խնդիր, որի արդյունքում կձևավորվեն անհատներ՝ ապրելու ժողովրդավար Հայաստանում: Բարձրագույն կրթության գլխավոր նպատակը բանիմաց հասարակության ձևավորումն է և, հետևաբար, շրջանավարտների սոցիալական ապագան ուրվագծելը: Կրթության որակը կարելի է գնահատել՝ ելնելով ուսանողների ինտելեկտուալ կարողությունները վերափոխելու և վերաձևավորելու կրթության հնարավորությունից: ՀՀ Բարձրագույն կրթության որակի ապահովման ազգային կենտրոնը՝ Մասնագիտական կրթության որակի ապահովման ուղղությունների հայեցակարգում որակը սահմանել է որպես նախանշված նպատակներին համապատասխանություն: Սակայն ՀՀ համատեքստում, որտեղ Խորհրդային պատմողական բնույթի կրթական ավանդույթները ժառանգած ԲՈՒՀ-ը պետք է սահմանի իր նպատակները և համապատասխանեցնի մատուցվող կրթության որակն այդ նպատակներին, որակի ապահովման առավել ընդգրկուն սահմանումը կարող է առավել նպատակահարմար լինել: Հիմնվելով ՀՀ կրթական իրականության վրա՝ պետք է շեշտել որակի ապահովման տրանսֆորմատիվ/վերափոխիչ կրթություն տրամադրելու հատկանիշը: Գնահատման այս մեթոդով հնարավոր կլինի առավելապես ընդգծել կրթության՝ ուսանողի ինտելեկտուալ կապիտալի ձևավորմանը մեծապես նպաստելու կարողությունը, որի շնորհիվ ձևավորվում է համապատասխան գիտելիք, հմտություններ և կարողություններ ունեցող անհատ՝ ունակ ապրելու և ստեղծագործելու բանիմաց հասարակությունում: Վերոնշյալն ընդհանրացնելով՝ կարող ենք ասել, որ կրթությունը պետք է կարողանա վերափոխել

և/կամ զարգացնել ուսանողի իմացական ընկալումը (cognitive understanding):

Անհատի իմացական ընկալումը վերափոխելու ամենաարդյունավետ մեթոդներից մեկը ինքնուրույն, քննադատական մտածողության զարգացումն է: Ուրտի մի շարք գիտնականներ նշում են, որ բարձրագույն կրթությունը կարող է զարգացնել ուսանողի քննադատական մտածողությունը: Համապատասխանաբար մշակված կրթական ծրագիրն ունի հնարավորություն ազդելու ուսանողի ընդունակությունների զարգացման վրա, և հետևաբար զինելու նրան հմտություններով և խորացնելու նրա գիտելիքները: Այս աշխատության առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ մինչ օրս Հայաստանում բարձրագույն կրթական համակարգը չի ուսումնասիրվել քննադատական մտածողության զարգացման տեսանկյունից: Չնայած քննադատական մտածողությունը հանդիսանում է մարդու իմացական ընկալումը ձևավորող կարևորագույն բաղկացուցիչ, այն երբևէ չի հանդիսացել հետազոտության օբյեկտ: Ուստի այս աշխատության շրջանակներում կներկայացվի, թե որքանով է քննադատական մտածողության զարգացումը ներդրված ՀՀ բուհական համակարգում, որքանով են ուսանողները տիրապետում քննադատական մտածողությանը, ինչպես են դասախոսները բնութագրում և վերաբերում քննադատական մտածողության ներդրմանը, ինչպես նաև կքննարկվեն քննադատական մտածողության զարգացմանը նպաստող բուհական համակարգում կիրառելի մի քանի մեթոդներ: Աշխատության մյուս առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ մասնագիտական գրականության միջոցով և մեր կողմից իրականացված ուսումնասիրության հիմքի վրա վերհանվել է կապը քննադատական մտածողության և կոնֆլիկտների/հակամարտությունների կանխարգելման, կարգավորման և հաշտեցման հետ: Հակամարտությունն այստեղ ընկալվում է եզրույթի ամենալայն իմաստով, և հիմնականում շեշտադրված են ինքնության հիման վրա ծագող կոնֆլիկտները (միջանձնային, միջխմբային, էթնիկական, միջ-ազգային և այլն): Աշխատության նպատակն է մշակել առաջարկություններ, որոնք կնպաստեն քննադատական մտածողություն զարգացնող կրթական համակարգի ձևավորմանը, որն իր հերթին կարող է գործիք հանդիսանալ ինքնության հիմքի վրա ծագող կոնֆլիկտների կանխման, կարգավորման և հաշտեցման համար: Աշխատության խնդիրներն են.

- Գնահատել, թե որքանով է ՀՀ բարձրագույն կրթությունը նպաստում քննադատական մտածողության զարգացմանը;
- Հիմնավորել քննադատական մտածողության կարևորությունը, որպես որակի ապահովման հենասյունային բաղկացուցիչ;
- Համապատասխան շահառուներին ներկայացնել քաղաքականության առաջարկություններ քննադատարական մտածողություն զարգացնող կրթություն ապահովելու և զարգացնելու նպատակով:

Նախագծի իրականացման ընթացքում ուսումնասիրվել է չորս տասնյակից ավել գրականություն, և գրականության տեսության հիմքի վրա վերհանվել են հետազոտության հետևյալ խնդիրները.

1. Արդյո՞ք ՀՀ բուհերում դասավանդվող կրթական ծրագրերը զարգացնում են քննադատաբար մտածելու կարողություն;
2. Արդյո՞ք դասավարդման մեթոդը/դասավանդվող առարկաները ազդում են քննադատական մտածողության ձևավորման վրա;
3. Արդյո՞ք միջառարկայական դասընթացները նաստում են քննադատական մտածողության զարգացմանը;
4. Արդյո՞ք քննադատական մտածողություն ունեցող ուսանողները առավել հակված են հակամարտությունների/հակասությունների կարգավորմանը:

Սպասվող նյութը

Աշխատությունը բաղկացած է նախաբանից, որում ներկայացված է այն քաղաքայան համատեքստը, որտեղ առկա է ուսումնասիրության առարկա հանդիսացող խնդիրը: Աշխատության ծավալուն հատված հատկացված է գրականության տեսությանը և ուսումնասիրության մեթոդին: Քաղաքականության մշակման համար հիմք ծառայելու տեսանկյունից խիստ կարևոր են ուսումնասիրության արդյունքների ներկայացմանը և դրանց վերլուծությանը նվիրված գլուխները: Այստեղ մանրամասն ներկայացվում և հետազոտության վերհանված խնդիրներ տեսանկյունից վերլուծության են

ենթարկվում հարցումների արդյունքում գրանցված տվյալները: Աշխատության վերջին երկու հատվածներում ներկայացվում են քաղաքականության առաջարկությունները և քննարկվում են դրանց իրականացման հնարավոր ուղղությունները: Վերջաբանում ամփոփ ձևով նշվում են հետազոտության գլխավոր արդյունքները և բացահայտված հիմնական խնդիրների լուծման եղանակները:

Գրականության տեսություն

Քննադատական մտածողությունը բարձրագույն կրթության համատեքստում

Հետազոտության իրականացման նպատակով ուսումնասիրվել են չորս տասնյակից ավել հեղինակների աշխատություններ, ինչպես նաև ՀՀ համապատասխան օրենքներ և Մասնագիտական կրթության որակի ապահովման ազգային կենտրոնի մշակած փաստաթղթեր: Մեր օրերում հաճախ է շեշտվում այն ընդհանուր մոտեցումը, որ բարձրագույն կրթության նպատակը միայն գիտելիքի տրամադրումը չէ: Այսօր բուհական համակարգն ունի առավել բարդ առաքելություն, այն է ձևավորել սերունդ, որն ունի ինքնուրույնություն քննադատաբար մտածելու ինչպես ակադեմիական առարկաների, այնպես էլ իրական կյանքում գոյություն ունեցող խնդիրների շուրջ: Քննադատական մտածողությանը նպաստող հմտությունների զարգացումը կարևորվում է ժողովրդավարական հասարակության ձևավորման և ժողովրդավարական արժեքների պահպանման տեսանկյունից: Նշենք նաև, որ այն հասարակությունը, որն ունակ է մտածելու, խնդիրը բազմակողմանիորեն վերլուծելու, հանդիսանում է պետության զարգացման հիմնական շարժիչ ուժը և կոմպետենտ աշխատուժ է օրեցօր զարգացող աշխարհում: Չնայած այն համընդհանուր համաձայնությանը, թե որքան կարևոր է քննադատական մտածողությունը, վերջինիս միասնական սահմանում, թերևս, չկա: Հայերենում խնդիրն առավել բարդ է, քանի որ տերմինը հայերեն է թարգմանվում անգլերենից, և գոյություն ունեցող թարգմանությունը հաճախ չի արտացոլում այն ընդգրկուն հասկացությունը, որը

ներդրված է անգլերեն տերմինի մեջ: Այսպես, հայերենում 'քննադատական մտածողությունը' ենթադրում է պարտադիր քննադատություն և անհամաձայնություն խնդրո առարկայի շուրջ, մինչդեռ անգլերենի 'critical thinking' արտահայտությունն առավել ընդգրկուն է և ենթադրում է քննողական մոտեցում, այսինքն, խնդրի առարկայի բազմակողմանի քննարկում: Հետևաբար, առավել նպատակահարմար կլիներ, եթե 'critical thinking'-ը թարգմանվեր 'քննողական մտածողություն': Սակայն, շփոթության մեջ չընկնելու նպատակով, աշխատության շրջանակներում կկիրառվի արդեն լայնորեն ընդունված 'քննադատական մտածողություն' հասկացությունը՝ ապագայում այն վերանվանելու ակնկալիքով:

Ինչպես են մի շարք հեղինակներ մեկնաբանում քննադատական մտածողությունը

Ինչպես արդեն նշեցինք, տարբեր հեղինակներ առաջ են քաշում քննադատական մտածողության տարբեր սահմանումներ: Ռոբերտ Յանգը (Robert Young) նշում է, որ քննադատական մտածողությունը ենթադրում է իմացական հմտությունների (cognitive skills) և ռազմավարությունների կիրառում, որը կմեծացնի ցանկալի արդյունքին հասնելու հավանականությունը: Ըստ նրա քննադատական մտածողությունը նպատակասլաց, պատճառաբանված, նպատակի իրագործմանն ուղղված մտածողություն է: Յանգը նաև նշում է, որ խնդրիների լուծման, հիմնավորված ենթադրությունների կառուցման, հավանականությունների հաշվարկման և որոշումների կայացման հիմքում պետք է ընկած լինի քննադատական մտածողությունը (Young, 1980): Ըստ նրա, այդպիսի մտածողություն ունեցող անհատները վերոնշյալ հմտություններն օգտագործում են գիտակցաբար, այսինքն նախապես գնահատում են այն արդյունքի ազդեցությունը, որը ձեռք կբերվի մտածելու գործընթացի ավարտին: Բարձրագույն կրթության մասնագետ Սալի Գլենը նշում է, որ քննադատական մտածողությունը, որպես համակարգված կատեգորիա ձևավորվել է բժշկության բնագավառում: Ըստ նրա բժշկությունը մի բնագավառ է, որտեղ ցանկացած որոշում կարող է ճակատագրական լինել մարդու կյանքի համար: Ուստի

նախքան որոշում ընդունելն անհրաժեշտ է գնահատել այդ որոշման ճիշտ կամ սխալ լինելը և հնարավոր ազդեցությունը: Սակայն Սալի Գլենը նույնպես չի վիճարկում այն հանգամանքը, որ քննադատական մտածողությունը պետք է զանգացնել բարձրագույն կրթության միջոցով: Ըստ Գլենի քննադատական մտածողությունը դա փիլիսոփայական կողմնորոշում է դեպի մտածողություն, ինչպես նաև իմացական գործընթաց, որին հատուկ է պատճառաբանված դատողությունը և ռեֆլեկտիվ մտածողությունը (reflective thinking) (Glen, 1995): Ռոբերտ Էննիսը, ով հանդիսանում է քննադատական մտածողության առաջատար մասնագետներից մեկը, քննադատական մտածողությունը սահմանում է, որպես «ողջամիտ և ռեֆլեկտիվ մտածողություն, որը միտված է որոշելու ինչին հավատալ կամ ինչ անել» (Ennis, 1989): Մեկ այլ աշխատության մեջ Էննիսը նշում է, որ քննադատաբար մտածելու նպատակն է գտնել ճշմարտությունը, կամ ճշմարտությանը ամենամոտ գտնվող պատասխանը (Ennis, 2008): Սակայն սա ամենևին չի նշանակում, որ խնդրի շուրջ քննադատաբար մտածելու արդյունքում կբացահայտվի ճշմարտությունը: Հետևաբար, ընկալումը, թե որն է ճշմարտություն, մեծապես կախված է մտածողի նախապաշարմունքից և հմտություններից: Դեռևս 1962թ. նույն Ռոբերտ Էննիսը սահմանել է, որ քննադատական մտածողությունը՝ տարբեր պնդումների ճիշտ գնահատումն է (Ennis, 1962): Սակայն ինչպես տեսնում ենք, այս սահմանումը շատ լայն է պրակտիկ կիրառման համար: Առավել ընդգրկուն և մանրամասն սահմանում են ներկայացրել Միքայել Սկրիվենը և Ռիչարդ Փոլը: Նրանք նշում են, որ քննադատական մտածողությունը դա դիտարկման, փորձի, դատողության, պատճառաբանության և/կամ հաղորդակցության միջոցով հավաքած ինֆորմացիան ակտիվորեն և հմտորեն համակարգելու, կիրառելու, վերլուծելու, սինթեզելու և գնահատելու մտավոր գործընթաց է, որը ծառայում է որպես ուղեցույց անհատի համոզմունքների ձևավորման և գործողությունների համար (Scriven & Paul, 1987): Կարելի է ասել, որ քննադատական մտածողությունն ունի երկու բաղկացուցիչ մաս. բաղկացուցիչներից մեկը ենթադրում է ինֆորմացիան և համոզմունքները գեներացնելու և վերամշակելու հմտությունների ամբողջություն, իսկ երկրորդը՝ այդ հմտություններն օգտագործելու սովորույթն է, որի արդյունքում ձևավորվում է սեփական վարքագիծն ուղղորդելու հիմքը: Քննադատական մտածողության մեկ այլ ականավոր մասնագետ Էդուարդ Գլասերը հակիրճ սահմանել է, թե որն է քննադատաբար մտածելու կարողությունը:

Ըստ նրա, այն ունի երեք բաղկացուցիչ մաս. առաջինը դա անհատի կյանքի և գործունեության ընթացքում հանդիպած խնդիրները մտածված ձևով քննարկելու վարքագիծն է; երկրորդը՝ տրամաբանական հետաքննության (logical inquiry) և հիմնավորման/ պատճառաբանման (reasoning) մեթոդների իմացությունն է; և վերջապես երրորդը՝ վերոնշյալ մեթոդները կիրառելու հմտությունն է: Նշենք, որ Գլասերի այս սահմանումն ընկած է նաև հետազոտության՝ ‘քննադատաբար մտածելու կարողություն’ փոփոխականի (variable) աշխատանքային սահմանման հիմքում: Լիզա Ցուին իր հոդվածներից մեկում նշում է, որ այսօր բարձրագույն կրթության բնագավառում գերակա խնդիր է այնպես կրթել ուսանողներին, որ նրանք ունենան բավարար անկախություն քննադատաբար մտածելու կյանքում հանդիպող տարբեր խնդիրների շուրջ (Tsui, 1999): Ցուին, իրականացնելով իր հետազոտությունը Լոս Անջելեսի Կալիֆորնիայի Համալսարանում (UCLA) պարզել է, որ գրագրության, միջառարկայական, պատմության, մաթեմատիկայի, օտար լեզուների, ինչպես նաև կանանց իրավունքներին վերաբերող դասընթացները զգալիորեն կապված են ուսանողների քննադատական մտածողության զարգացման հետ: Նրա հետ համակարծիք է նաև Ալեքսանդր Աստինը, ով պարզել է, որ քննադատական մտածողության ձևավորման վրա դրական ազդեցություն ունեն գրագրության և պատմության դասընթացները (Astin, 1993): Լիզա Ցուին իր վերոնշյալ հոդվածում նշում է, որ Տերենզինին իր գործընկերների հետ 1995թ. իրականացրած ուսումնասիրության արդյունքում եկել է այն եզրահանգման, որ տարբեր բնագավառներում վերցրած առարկաների քանակն ազդում է առաջին կուրսեցիների քննադատական մտածողության ձևավորման վրա (Tsui, 1999): Դեռևս 1954թ. Դրեսսելը և Մեյհյուն պարզել են, որ ընդհանուր զարգացման նպատակով առաջարկվող դասընթացներն առավել մեծ կարևորություն ունեն քննադատական մտածողության զարգացման տեսանկյունից (Dressel & Mayhew, 1954): Հետագայում հիմք ընդունելով այս հետազոտությունը մշակվել և ստուգվել է այն վարկածը, որ միջառարկայական դասընթացներն առավել նպաստավոր են քննադատական մտածողության ձևավորման և զարգացման առումով: Ցուին իր հետազոտության արդյունքում գտել է, որ քննադատական մտածողության զարգացումը մեծապես կախված է նաև դասավանդման տեխնիկայից (instructional technique) (Tsui, 1999): Չարմանալի չէ, որ ի տարբերություն Էսսեների, թեստային քննությունները, որտեղ

ուսանողը պետք է հարցի պատասխանն ընտրի նախանշված տարբերակների միջից, ամենևին չեն նպաստում քննադատական մտածողության զարգացմանը: Գրեթե բոլոր ականավոր հեղինակները համակարծիք են, որ քննադատական մտածողության ձևավորմանը միանշանակ նպաստում է դասավանդման ինտերակտիվ մեթոդների կիրառումը: Երբ ուսանողն ակտիվորեն մասնակցում է ուսումնառության գործընթացին, նա ակամա սկսում է մտածել խնդրի շուրջ, դասախոսից բացի լսում է իր համակուրսեցիների կարծիքը և տալիս է իր պատճառաբանված համաձայնությունը կամ անհամաձայնությունը բարձրաձայնված կարծիքների վերաբերյալ, ինչպես նաև կարող է ներկայացնել ամբողջովին տարբերվող տեսակետ, որը նույնպես պետք է պատճառաբանված լինի, քանզի լսարանն ընդհանրապես ճնշում է գործադրում անհիմն կարծիքների վրա: Քալզարի համալսարանի պրոֆեսոր Ռանդի Գարիսոնը քննադատական մտածողության ուսուցանումն այնքան է կարևորում, որ ըստ նրա դա հանդիսանում է մեծահասակների կրթության հիմնական ֆունկցիան և գլխավոր հատկանիշը (Garrison, 1991): Նա իր աշխատության մեջ, հղում կատարելով Բրուքֆիլդին, նշում է, որ քննադատական մտածողությանը հատուկ է երկու գործողություն՝ ենթադրությունները վերհանելը և վիճարկելը, ինչպես նաև այլընտրանքներն ուսումնասիրելը և պատկերացնելը: Գարիսոնն ուսումնասիրելով քննադատական մտածողության վերաբերյալ բազմաթիվ հեղինակների կարծիքները, նշել է, որ հաճախ հանդիպում են հեղինակներ, ովքեր մեր պատկերացրած քննադատական մտածողությանն անվանում են ռեֆլեկտիվ մտածողություն: Օրինակ Դեուեյը առանձնացրել է ռեֆլեկտիվ մտածողության հինգ փուլ (Garrison, 1991): Ըստ նրա առաջինն այն է, որ մարդու միտքը վազում է առաջ՝ գտնելու խնդրի հնարավոր լուծումներ, այնուհետև մտավոր հասունության մակարդակի է բերվում խնդրի՝ լուծում պահանջող բարդ հատվածները, այսինքն ձևակերպվում է այն հարցը, որին պետք է պատասխան տալ: Երրորդ փուլում մեկը մյուսի հետևից, որպես առաջնորդող գաղափար կամ հիպոթեզ քննարկվում կամ հաշվի են առնվում տարբեր առաջարկություններ, որոնք ուղղորդում են փաստերի հավաքման գործընթացը: Չորրորդ և հինգերորդ փուլերում փորձ է արվում զարգացնել և հիմնավորել հիմնական վարկածը և վերջում երևակայական գործողությամբ փորձարկել այդ հիպոթեզը (Garrison, 1991): Գարիսոնն իր հետազոտության մեջ մշակել է հինգ փուլից բաղկացած մի մոդել և ընդգծել է, որ քննադատաբար մտածելու պայմաններում

անհատի մտածողությունն անցնում է բոլոր այդ փուլերով: Գարիսոնի հինգ փուլերն են – խնդրի նույնականացում, խնդրի սահմանում, ուսումնասիրում, կիրառում, և ինտեգրում: Առաջին փուլում մտածողությունը դեռ փորձում է վերհանել և ճանաչել խնդիրը, իսկ արդեն երկրորդ փուլում մտածողությունը դառնում է ուղղորդված և նպատակային: Ճանաչման փուլին հաջորդում է խնդրի գնահատումը և նրա հստակ բնույթի ընկալումը: Երկրորդ փուլում խնդիրը կարելի է սահմանել և՛ անհատապես, և՛ խմբային քննարկումների միջոցով: Սովորաբար խմբային քննարկումները նպաստում են, որ անհատն առավել հստակ հասկանա խնդիրը և մտածի այլընտրանքային հնարավոր մոտեցումների մասին: Ուսումնասիրման փուլի ժամանակ փորձ է արվում բացատրել և հիմնավորել խնդրի լուծման համար առաջ քաշվող հիմնական գաղափարները: Իրականում, այս փուլում, երբ խնդիրը ընկալում ենք որևէ համատեքստում և ունենք հիմնավորման համար բավարար փաստեր, բավականին դժվար է տարբերակել, թե որտեղից են ձևավորվում մեր մտքերն ու գաղափարները (Garrison, 1991): Այս երրորդ փուլում արդեն ի հայտ են գալիս ինքնուրույն մտածելու և գնահատելու գլխավոր տարրերը: Չորրորդ փուլում մտածողությունը արստրակցիայի միջոցով փորձում է հասկանալ և գուցե գնահատել խնդրի լուծման կիրառելիությունը, իսկ հինգերորդ փուլում լուծումը փորձարկվում է և դրանով վերադարձ է կատարվում դեպի իրականություն: Ներկայացնելով քննադատական մտածողության իր մոդելը, Գարիսոնն ընդգծում է, որ շատ կարևոր է մտածողության հատկապես վերջին փուլը: Նա նշում է, որ եթե քննադատական մտածողության նպատակը գիտելիքի ձեռքբերումն է, ապա այդ գիտելիքի կիրառումն ու ինտեգրումը խիստ կարևոր է (Garrison, 1991): Գարիսոնը բացատրում է նաև, որ ուսանողը պետք է հասկանա եզրահանգման հիմքում պատճառաբանված և հիմնավորված մտածողության լինելու կարևորությունը (1991): Այստեղ պետք է նշենք, նման մտածողություն ունենալու համար անհրաժեշտ է խոր գիտելիք քննարկվող առանկայի վերաբերյալ, ուստի մի շարք վերլուծաբաններ պնդում են, որ անհատի մոտ քննադատական մտածողության դրսևորումը մեծապես կախված է քննարկվող խնդրի բովանդակությունից. եթե անհատը ծանոթ չէ թեմային, ապա սխալ կլինի ակնկալել նրանից նման մտածողության դրսևորում: Գարիսոնը խիստ կարևորում է ուսուցչի դերը քննադատական մտածողության զարգացման գործում: Նա նշում է, որ ուսուցիչը պարտավոր է ուսանողին քննարկումների միջոցով դրդել վրճարկելու տարբեր

գաղափարներ, ենթադրություններ, տեսություններ, նորմեր և կանոններ, քանի որ քննադատական մտածողությունը սովորողից պահանջում է ստաճնել գաղափարներ ու խնդիրներ քննելու և հետևություններ անելու պատասխանատվություն (Garrison, 1991): Ուստի պատահական չէ, որ շատ գիտնականներ պնդում են, որ դասախոսի և ուսանողի միջև երկխոսության և քննարկման ծավալումը քննադատական մտածողության ձևավորման և զարգացման թիվ մեկ գրավականն է: Բարձրագույն կրթության մասնագետ Սիեգելը հավաստիացնում է, որ դասավանդողի հիմնական դերը կայանում է քննադատակարար մտածողի օրինակ ծառայելու մեջ: Այսինքն դասավանդողն առաջինը ինքը պետք է պատրաստ լինի վիճարկելու սեփական արժեքներն ու գաղափարները և դրանով իսկ օրինակ ծառայի իր ուսանողների առջև (Siegel, 1988): Լինդա Գրեյն իր գործընկերների հետ համատեղ հետազոտություն են իրականացրել՝ հասկանալու, թե որքանով են ուսանողները պատկերացնում, թե ինչ է քննադատական մտածողությունը: Ուսումնասիրությունն իրականացվել է տարբեր ազգերին պատկանող ուսանողների խմբի օրինակով: Նրանք առանձնացրել են քննադատական մտածողության 13 բաղկացուցիչ և այնուհետև չափել են յուրաքանչյուր բաղկացուցիչին համապատասխանող հմտության առկայությունն ուսանողների շրջանում¹ (Gray, 2011):

Արդյունքում

Հետազոտության արդյունքում նրանք գտել են, որ մշակութային տարբեր միջավայրերին պատկանող ուսանողներ ունեն տարբեր պատկերացումներ քննադատական մտածողության մասին: Ավելին, նրանք նշել են, որ որոշ ուսանողներ, հիմնվելով մշակութային սեփական արժեհամակարգի վրա, նույնիսկ չեն ցանկացել մասնակցել քննարկումներին: Հետևաբար, խիստ կարևոր է ներկայացնել և բացատրել ուսանողին, թե ինչ է քննադատական մտածողությունը, և որոնք են դրա առավելությունները:

Որտեղ է կիրառվում քննադատական մտածողությունը

Երիտասարդների համար քննադատական մտածողության արժեքը կարելի է ամփոփել այսպես.

1. ԱԿԱԴԵՄԻԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

Կրթության ցանկացած մակարդակում քննադատական մտածողության ուժեղ կարողությունների զարգացումը ուսանողների համար ավելի մեծ ակադեմիական հաջողության հստակ նախադրյալ է: Քննադատական մտածողությունը կազմում է գրեթե յուրաքանչյուր կարևոր ակադեմիական հմտության հիմքը, որը դուք կցանկանալիք նշել: Այն սկսվում է հիմնական հասկացություններից, ինչպիսիք են այս բայերը միացնելը, օրինակ՝ գնահատել, ամփոփել, բացատրել, հիմնավորել և այլն, համապատասխան պատասխաններին: Այնուհետև այն հիմնվում է չմշակված տվյալների մեկնաբանության վրա, հասկանալով տարբեր արդյունքների հետևանքները և ազդեցությունները, հասկանալով և բացատրելով իրերի միջև եղած տարբերությունները և ինչու դրանք գոյություն ունեն:

2. ԱՌՕՐՅԱ ԿՅԱՆՔՈՒՄ

Քննադատական մտածողությունը նկարագրելու մեկ այլ ձև պարզապես պարզ մտածելու և ռացիոնալ մնալու կարողությունն է, երբ բախվում ենք խնդրի կամ դժվարության: Աշխարհում շատ խնդիրներ սրվում են որոշ մարդկանց՝ ռացիոնալ լինելու կամ բաները ճիշտ մտածելու անկարողությունից: Մարդիկ գործում են հապճեպ, իմպուլսիվ և չափազանց շատ որոշումներ են կայացնում զուտ զգացմունքների վրա: Մենք երբեք չենք վերացնի այդ հատկությունը մեզանից ամբողջությամբ, բայց երիտասարդ տարիքից հստակությունն ու ռացիոնալությունն ամրապնդելը կարևոր է:

3. ՄԵՐ ԿԱՐԻԵՐԱՅՈՒՄ

21-րդ դարը գիտելիքի տնտեսության նոր տունն է: Այնտեղ, որտեղ 19-րդ և 20-րդ դարերը բնութագրվում էին հիմնականում ֆիզիկական հմտություններով և արհեստներով, ապա նոր դարն այլ կերպ է բնորոշվում: Այժմ ինտելեկտուալ

հմտությունները, ստեղծագործական ունակությունները, վերլուծական կարողությունները և հարակից այլ հմտությունները վեր են դասվում ամեն ինչից: Տեղեկատվությունն արագ տեմպերով կլանելու, հասկանալու և կիրառելու կարողությունը կարևոր է, և դա այն է, ինչ դուք ստանում եք քննադատական մտածողությունից:

4. ԱՅԼ ԿԱՐԵՎՈՐ ՀՄՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Քննադատական մտածողությունը նման է այն հիմնական խոհարարական բաղադրիչներից մեկի, որն օգնում է սահմանել տարածաշրջանային կամ ազգային խոհանոցը: Դա մեր ինտելեկտուալ աշխարհի «կեռն» է: Օրինակ, երբ մենք հույս ունենք դաստիարակել ստեղծագործ մտքերի սերունդ, որը կարող է նորարարություններ կատարել և զարգացնել նոր տեխնոլոգիաներ, որոնք պոտենցիալ կփրկեն մեր մոլորակը և մեր տեսակը, մենք պետք է սկսենք քննադատական մտածողությունից: Երբ մենք հույս ունենք մեր երեխաներին տրամադրել հմտություններ, որոնք անհրաժեշտ են հաջորդ միլիարդ դոլար արժողությամբ ձեռնարկությունը կառուցելու համար, ապա ավելի լավ է նախ տանք նրանց քննադատական հմտություններ, որոնք անհրաժեշտ են պատկերացնելու համար, թե ինչ խնդիրներ ունեն մարդիկ և ինչպես լուծել դրանք:

Եզրակացություն

Քննադատական մտածողության արժեքի ցանկացած ըմբռնում ունեցող ոք չի կարող ժխտել դրա գերագույն օգտակարությունն ու կարևորությունը: Դա ամենահիմնական կարողությունն է, որը թույլ է տալիս անհատներին և խմբերին լուծել իրենց կյանքի բոլոր տեսակի խնդիրները: Դրանք կարող են լինել ակադեմիական, աշխատանքային կամ նույնիսկ անձնական խնդիրներ: Քննադատական մտածողությունն օգնում է մարդկանց կյանքի անցնել ավելի խելացի և կառուցողական ձևով:

Երիտասարդները պետք է սովորեն այս հմտությունը հիմնականում այն պատճառով, որ նրանք կարող են հնարավորություն չունենալ դա անելու իրենց սովորական ամենօրյա գրաֆիկի շրջանակներում: Շատ երկրների դպրոցներ կենտրոնացած են ստանդարտացված թեստավորման և այս քննությունների միավորների վրա, ինչը քիչ տեղ է թողնում քննադատական մտածողության իրական սնուցման համար: Իհարկե, կան դպրոցներ, որոնք բացառություն են, որովհետև բազմաթիվ ուղիներ են գտնում իրենց աշակերտների մեջ այս հմտությունը սերմանելու համար, բայց մեծամասնությունը ստիպված է արտաքին աշխարհից սովորելու ուղիներ գտնել:

Օգտագործված գրականության ցանկ

<https://www.aeseducation.com/blog/four-cs-21st-century-skills#:~:text=Critical%20Thinking,->

[Critical%20thinking%20is&text=In%20addition%20to%20working%20through,mostly%20thanks%20to%20the%20Internet\).](https://www.aeseducation.com/blog/four-cs-21st-century-skills#:~:text=Critical%20thinking%20is&text=In%20addition%20to%20working%20through,mostly%20thanks%20to%20the%20Internet).)

<https://learnerstodayleaderstomorrow.org/>

<https://learnerstodayleaderstomorrow.org/21st-century-skills-for-youth-critical-thinking/>

https://www.researchgate.net/publication/329035377_Critical_Thinking_as_a_21-Century_Skill_Conceptions_Implementation_and_Challenges_in_the_EFL_Classroom

<https://www.teachingenglish.org.uk/blogs/sakilandeswari/critical-thinking-crucial-21st-century-skill>

<https://www.criticalthinking.org/pages/defining-critical-thinking/766>

